

O‘ZBEKISTONDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISHNING IQTISODIY- INSTITUTIONAL ASOSLARI

Melimurotov Feruz Xolmurotovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Iqtisodiyot va axborot texnologiyalari
fakulteti Iqtisodiyot yo‘nalishi magistranti

E-mail: feruzmelimurotov94@gmail.com Tel.: +998 95 321 80 00

Ilmiy rahbar: Tursunov Bobir Ortikmirzayevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti “Iqtisodiyot” kafedrasida professori,
iqtisodiyot fanlari doktori, DSc

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash mexanizmini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda oziq-ovqat xavfsizligining mazmuni, tarkibiy unsurlari, shakllanish omillari, davlat siyosati bilan bog‘liq jihatlari va amaliy mexanizmlari yoritilgan. Mavzuning dolzarbligi mamlakatda aholi sonining o‘shishi, oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabning ortishi, global narx tebranishlari, iqlim o‘zgarishi, logistika tizimidagi uzilishlar va importga qaramlik xavfi bilan izohlanadi. Maqolada oziq-ovqat xavfsizligini faqat mahsulot ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki **mahsulotning iqtisodiy jihatdan arzonligi, jismoniy mavjudligi, sifati, xavfsizligi, uzluksiz yetkazib berilishi va aholining xarid qobiliyati** bilan bog‘liq murakkab tizim sifatida baholash zarurligi asoslanadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda iqtisodiy rag‘batlantirish, agrosanoat integratsiyasi, hududiy ishlab chiqarish salohiyatini oshirish, narx monitoringi, strategik zaxira siyosati, innovatsion texnologiyalar va davlat institutlari o‘rtasidagi muvofiqlikni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Oziq-ovqat xavfsizligi, iqtisodiy mexanizm, institutsional boshqaruv, agrosanoat majmuasi, strategik zaxira, narx barqarorligi, import o‘rnini bosish, oziq-ovqat bozori, qishloq xo‘jaligi, barqaror rivojlanish.

KIRISH

Oziq-ovqat xavfsizligi har qanday davlatning iqtisodiy mustaqilligi, ijtimoiy barqarorligi va milliy xavfsizligini belgilovchi tayanch omillardan biridir. Aholining yetarli miqdorda, xavfsiz, sifatli va arzon oziq-ovqat mahsulotlariga barqaror ega bo‘lishi nafaqat iqtisodiy masala, balki ijtimoiy adolat, sog‘liqni saqlash, demografik barqarorlik va inson kapitalini rivojlantirish bilan bevosita bog‘liq jarayondir. Shu sababli oziq-ovqat xavfsizligi masalasi bozor iqtisodiyoti sharoitida faqat qishloq

xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish hajmi bilan cheklanmaydi. U ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash, logistika, narx shakllanishi, sifat nazorati, iste‘mol madaniyati va davlat boshqaruvi institutlari o‘rtasidagi muvofiqlashgan tizim orqali ta‘minlanadi.

O‘zbekiston sharoitida oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashning dolzarbligi bir necha omillar bilan belgilanadi. Mamlakat aholisi muntazam o‘sib bormoqda, urbanizatsiya jarayoni tezlashmoqda, iste‘mol tarkibi o‘zgarib, sifatli, ekologik toza va qayta ishlangan mahsulotlarga talab ortmoqda. Bunday sharoitda agrar sektorning oddiy xomashyo yetishtiruvchi tarmoq sifatida emas, balki **qo‘shilgan qiymat yaratadigan, ichki bozorni barqaror ta‘minlaydigan, eksport salohiyatini kengaytiradigan va bandlikni oshiradigan strategik tizim** sifatida rivojlanishi zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 16-fevraldagi PF-36-son Farmonida oziq-ovqat xavfsizligi va sog‘lom ovqatlanishni ta‘minlashning 2030-yilgacha mo‘ljallangan strategik maqsadi mamlakat aholisini yetarli hajmda xavfsiz, sifatli va arzon qishloq xo‘jaligi hamda oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlash, shuningdek, sog‘lom ovqatlanishni targ‘ib qilishdan iborat ekani belgilangan. Strategiyada oziq-ovqat mahsulotlari mavjudligi, ulardan foydalanish imkoniyati, iste‘mol, barqarorlik va doimiylik asosiy yo‘nalishlar sifatida qaraladi.

Mazkur yondashuv oziq-ovqat xavfsizligini keng iqtisodiy-institutsional kategoriya sifatida o‘rganishni talab etadi. **Iqtisodiy mexanizm** ishlab chiqaruvchilar, qayta ishlovchilar, savdo tarmoqlari va iste‘molchilar o‘rtasidagi resurs, narx, investitsiya va daromad munosabatlarini ifodalaydi. **Institutsional mexanizm** esa davlat idoralari, huquqiy normalar, monitoring tizimlari, standartlashtirish, subsidiya siyosati, bozor nazorati va hududiy boshqaruv institutlarining o‘zaro faoliyatini qamrab oladi. Ushbu ikki mexanizm uyg‘unlashmaguncha oziq-ovqat xavfsizligini barqaror ta‘minlash qiyinlashadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Oziq-ovqat xavfsizligi bo‘yicha ilmiy qarashlarda ushbu tushuncha ko‘pincha to‘rt asosiy jihat orqali izohlanadi. Bular mahsulotlarning mavjudligi, aholining ularga iqtisodiy va jismoniy kirish imkoniyati, mahsulotlarning sifat va xavfsizlik talablariga mosligi hamda ta‘minotning barqarorligidir. O‘zbekiston sharoitida bu yondashuv mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish, importga qaramlikni kamaytirish, aholi daromadlari bilan oziq-ovqat narxlari o‘rtasidagi muvozanatni saqlash va agrosanoat tizimining raqobatbardoshligini oshirish bilan boyitiladi.

Mahalliy tadqiqotchilar ishlarida oziq-ovqat sanoati korxonalarini samaradorligi, tadbirkorlikni rivojlantirish, klasterli boshqaruv, qayta ishlash tarmoqlarini modernizatsiya qilish va oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash masalalari alohida tahlil qilingan. Jumladan, N.M.Ziyavitdinova oziq-ovqat sanoati korxonalarini faoliyatining

iqtisodiy samaradorligini oshirish masalalarini tadqiq qilgan, I.Yu.Umarov esa oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning hududiy jihatlarini o'rgangan. N.M.Nabiyevaning tadqiqotida oziq-ovqat sanoatida xavfsizlik mexanizmini optimallashtirish, korxonalarini modernizatsiya qilish va ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash dolzarb yo'nalish sifatida ko'rsatilgan.

Mavjud ilmiy ishlarda oziq-ovqat xavfsizligi ko'proq ishlab chiqarish yoki sanoat korxonalarini faoliyati doirasida talqin qilingan. Biroq hozirgi bosqichda masala yanada kengroq yondashuvni talab etadi. Oziq-ovqat xavfsizligining iqtisodiy-institutsional asoslarini o'rganishda faqat mahsulot hajmi emas, balki bozor infratuzilmasi, moliyalashtirish tizimi, standartlar, narx monitoringi, soliq va kredit imtiyozlari, logistika zanjiri, hududlararo tafovut, iste'molchilarning xarid qobiliyati va oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyati ham hisobga olinishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida **tizimli yondashuv, iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, institutsional tahlil, ilmiy abstraksiya va mantiqiy umumlashtirish** usullaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv oziq-ovqat xavfsizligini o'zaro bog'liq iqtisodiy, ijtimoiy va boshqaruv elementlari majmui sifatida baholash imkonini berdi. Iqtisodiy-statistik tahlil orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi, oziq-ovqat sanoati ko'rsatkichlari, inflyatsiya va iste'mol bozoridagi tendensiyalar o'rganildi. Institutsional tahlil yordamida oziq-ovqat xavfsizligini tartibga soluvchi davlat siyosati, strategik hujjatlar va boshqaruv mexanizmlari baholandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning iqtisodiy asosi agrar sektor, oziq-ovqat sanoati, savdo-logistika tizimi va iste'mol bozori o'rtasidagi uzviy bog'liqlikda namoyon bo'ladi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish hajmining o'sishi oziq-ovqat xavfsizligining boshlang'ich sharti bo'lsa, qayta ishlash, saqlash va bozorlarga yetkazish tizimining rivojlanishi uning barqarorligini ta'minlaydi. Mahsulot yetishtirilgani bilan u sifatli saqlanmasa, qayta ishlanmasa yoki aholiga maqbul narxda yetkazilmasa, oziq-ovqat xavfsizligi to'liq ta'minlangan deb baholab bo'lmaydi.

Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yilda O'zbekistonda yalpi qishloq xo'jaligi mahsuloti hajmi 444,6 trillion so'mga yetgan va so'nggi besh yil davomida 18,5 foizga o'sgan. Aholi jon boshiga nisbatan don ekinlari 238,2 kg, kartoshka 100 kg, sabzavotlar 322,7 kg, meva va rezavorlar 88 kg, poliz ekinlari 72,2 kg, go'sht 79,2 kg, sut 334,8 kg, tuxum 236,9 dona miqdorida ishlab chiqarilgani qayd etilgan. Ushbu raqamlar agrar sektorning oziq-ovqat ta'minotidagi salohiyati yuqori ekanini ko'rsatadi.

Oziq-ovqat xavfsizligining keyingi muhim bo'g'ini oziq-ovqat sanoati hisoblanadi. 2024-yilda O'zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish

sanoati hajmi 103,7 trillion soʻmni tashkil etgan va bu koʻrsatkich 2023-yilga nisbatan 4,5 foizga oshgan. Hududlar kesimida Toshkent shahri, Toshkent viloyati va Samarqand viloyati oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi boʻyicha yetakchi oʻrinlarda turibdi. Bu holat hududlar oʻrtasida ishlab chiqarish salohiyati notekis taqsimlanganini ham koʻrsatadi.

Oziq-ovqat sanoatidagi oʻsish mamlakatda import oʻrnini bosish siyosati bilan ham bogʻliq. PF-36-son Farmonda soʻnggi yillarda oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi 6,1 milliard AQSH dollaridan, yillik eksport hajmi esa 510 million AQSH dollaridan oshgani qayd etilgan. Shuningdek, oxirgi uch yilda import oʻrnini bosuvchi 75 turdagi 289,9 million AQSH dollari miqdoridagi oziq-ovqat sanoati mahsulotlari ishlab chiqarilgani, import hajmi 7,4 foizga kamaygani va respublika sanoatida oziq-ovqat sanoati ulushi 14 foizdan 16,6 foizga oshgani koʻrsatilgan.

Bu koʻrsatkichlar ijobiy dinamikani ifodalasa-da, oziq-ovqat xavfsizligi mexanizmida hal etilishi zarur boʻlgan masalalar saqlanib qolmoqda. Ular orasida ishlab chiqarish va qayta ishlash oʻrtasidagi uzilishlar, ayrim hududlarda saqlash infratuzilmasining yetarli emasligi, mahsulot tannarxining yuqoriligi, mavsumiy narx tebranishlari, transport-logistika xarajatlari, kichik ishlab chiqaruvchilarning moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati cheklangani va isteʼmol bozorida narx barqarorligini taʼminlashdagi murakkabliklar alohida oʻrin tutadi.

Oziq-ovqat xavfsizligining iqtisodiy-institutsional mexanizmi bir nechta asosiy tarkibiy qismdan iborat. **Ishlab chiqarish mexanizmi** yer, suv, urugʻ, ozuqa, texnika, mehnat va investitsiya resurslaridan samarali foydalanishga tayanadi. **Qayta ishlash mexanizmi** xomashyoni yuqori qoʻshilgan qiymatli tayyor mahsulotga aylantirishni taʼminlaydi. **Bozor mexanizmi** narx, talab, taklif, raqobat va savdo infratuzilmasi orqali ishlaydi. **Davlat tartibga solish mexanizmi** standartlar, subsidiyalar, imtiyozlar, monitoring, strategik zaxira va ijtimoiy himoya siyosati bilan bogʻliq. **Institutsional muvofiqlashtirish mexanizmi** esa vazirliklar, mahalliy hokimliklar, ishlab chiqaruvchilar, qayta ishlovchilar, savdo tarmoqlari, ilmiy muassasalar va isteʼmolchilar oʻrtasidagi axborot va boshqaruv aloqalarini tartibga soladi.

Narx barqarorligi oziq-ovqat xavfsizligining eng sezgir jihatlaridan biridir. Markaziy bank maʼlumotlariga koʻra, 2024-yil dekabrda yillik inflyatsiya 9,8 foizni tashkil etgan. Narxlarning bunday dinamikasi oziq-ovqat mahsulotlariga boʻlgan talab, ishlab chiqarish xarajatlari, energiya narxlari, transport, mavsumiylik va tashqi bozor omillari bilan bevosita bogʻliq.

Oziq-ovqat xavfsizligini taʼminlashda institutsional mexanizmning kuchi shundaki, u bozor ishtirokchilarining xatti-harakatlarini umumiy strategik maqsadga yoʻnaltiradi. Davlatning vazifasi bozorni toʻliq almashtirish emas, balki uning samarali

ishlashi uchun sharoit yaratish, ehtimoliy xavflarni oldindan aniqlash, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarning oziq-ovqatga bo'lgan kirish imkoniyatini saqlash va ishlab chiqaruvchilarni innovatsion rivojlanishga undashdan iborat. Bu jarayonda davlat xaridlari, kafolatlangan kreditlar, sug'urta, soliq imtiyozlari, eksportni qo'llab-quvvatlash, sifat nazorati va raqamli monitoring vositalari muhim rol o'ynaydi.

PF-36-son Farmonda oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha axborot va monitoring platformasi, BI dashboardlar, indikatorlarni elektron veb sahifada aks ettirish, "Elektron agrosanoat bozori" axborot tizimini Milliy axborot platformasi bilan integratsiya qilish kabi vazifalar belgilangan. Bu vazifalar oziq-ovqat xavfsizligini boshqarishda ma'lumotga asoslangan qaror qabul qilish tizimiga o'tish zarurligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash mexanizmini takomillashtirishda eng muhim masala ishlab chiqarish hajmini oshirish bilan birga, qiymat zanjirining barcha bo'g'inlarini muvofiqlashtirishdir. Fermer xo'jaligi mahsulot yetishtiradi, lekin uning bozordagi yakuniy qiymati saqlash, saralash, qadoqlash, qayta ishlash, sertifikatlash va savdo tarmog'i orqali shakllanadi. Agar ushbu zanjirning biror bo'g'ini zaif bo'lsa, mahsulot yo'qotilishi ortadi, tannarx ko'tariladi, iste'molchi uchun narx oshadi va ishlab chiqaruvchining daromadi kamayadi.

Hududiy tafovut oziq-ovqat xavfsizligi mexanizmida alohida e'tibor talab qiladi. Ayrim hududlarda tabiiy-iqlim sharoiti, suv resurslari, logistika imkoniyatlari va sanoat infratuzilmasi yaxshi rivojlangan bo'lsa, boshqa hududlarda qayta ishlash quvvatlari, sovutkichli omborlar, transport yo'llari va investitsiya resurslari yetishmasligi mumkin. Shu bois oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha yagona respublika strategiyasi hududiy dasturlar bilan uyg'unlashishi zarur. Har bir viloyatning mahsulot ixtisoslashuvi, ichki iste'mol talabi, eksport imkoniyati va logistika xarajatlari alohida hisobga olinishi lozim.

Iqtisodiy mexanizmning samaradorligi narxlar, daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi muvozanatga bog'liq. Aholining real daromadlari oziq-ovqat narxlaridan ortda qolsa, mahsulot bozorda mavjud bo'lsa ham, iqtisodiy kirish imkoniyati pasayadi. Shu sababli oziq-ovqat xavfsizligini faqat ishlab chiqarish ko'rsatkichlari orqali baholash yetarli emas. **Aholining xarid qobiliyati, minimal iste'mol xarajatlari, ijtimoiy himoya tizimi va asosiy oziq-ovqat mahsulotlari narxining barqarorligi** ushbu mexanizmning asosiy baholash mezonlari bo'lishi kerak.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning o'rni katta. Qayta ishlash, qadoqlash, saqlash, mahalliy savdo, umumiy ovqatlanish va logistika sohalarida kichik tadbirkorlar faol ishtirok etadi. Ularning rivojlanishi

raqobatni kuchaytiradi, mahsulot assortimentini kengaytiradi va narxlar barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq kichik ishlab chiqaruvchilar ko'pincha kredit foizlari, garov ta'minoti, texnologik modernizatsiya, sertifikatlash va bozorlarga kirish masalalarida qiyinchiliklarga duch keladi. Shu bois oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash mexanizmi tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash bilan mustahkamlanishi kerak.

Agrosanoat klasterlari oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda samarali yondashuvlardan biridir. Klaster tizimi ishlab chiqaruvchi, qayta ishlovchi, logistika xizmati, ilmiy muassasa va savdo tarmog'ini yagona iqtisodiy manfaat atrofida birlashtiradi. Natijada xomashyo yo'qotilishi kamayadi, mahsulot sifati yaxshilanadi, eksportbop mahsulot ishlab chiqarish imkoniyati kengayadi va innovatsion texnologiyalar tezroq joriy etiladi. Klasterlar faoliyatida shaffof shartnomaviy munosabatlar, manfaatlar muvozanati va mahsulot narxining adolatli shakllanishi ta'minlanmasa, tizim kutilgan samarani bermaydi.

Oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashning yana bir yo'nalishi strategik zaxira tizimini takomillashtirishdir. Don, un, yog', shakar, kartoshka, go'sht, sut va boshqa asosiy iste'mol mahsulotlari bo'yicha minimal xavfsiz zaxiralar shakllantirilishi narxlarning keskin tebranishi, tabiiy ofatlar, tashqi bozor cheklovlari yoki logistika uzilishlari sharoitida muhim himoya vazifasini bajaradi. Bunday zaxiralar bozorni buzadigan ma'muriy vosita sifatida emas, balki favqulodda vaziyatlarda ta'minot uzluksizligini saqlaydigan iqtisodiy xavfsizlik instrumenti sifatida ishlashi lozim.

Oziq-ovqat xavfsizligining institutsional asoslarini mustahkamlashda raqamli monitoring alohida ahamiyatga ega. Real vaqt rejimida mahsulot zaxiralari, narxlar, ishlab chiqarish hajmi, import, eksport, hududiy taqsimot va iste'mol talabi bo'yicha ma'lumotlar mavjud bo'lsa, davlat organlari va biznes subyektlari tezkor qaror qabul qila oladi. Raqamli axborot tizimlari sun'iy narx oshirish, mahsulot tanqisligi, ortiqcha vositachilik, logistika muammolari va mavsumiy xavflarni oldindan aniqlashga yordam beradi.

XULOSA

O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash mexanizmini takomillashtirish ishlab chiqarish hajmini oshirish bilangina cheklanmaydi. Ushbu jarayon **iqtisodiy rag'batlantirish, institutsional muvofiqlashtirish, narx barqarorligi, strategik zaxira, hududiy ixtisoslashuv, qayta ishlash sanoati, logistika infratuzilmasi, sifat nazorati va ijtimoiy himoya tizimining uyg'un ishlashini** talab etadi. Mamlakatda qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sanoatida ijobiy o'sish kuzatilmoqda, biroq hududlararo tafovut, mahsulot tannarxi, saqlash

infratuzilmasi, kredit resurslariga kirish imkoniyati, importga qaram mahsulotlar va narx tebranishlari tizimli yondashuvni kuchaytirishni taqozo etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning samarali mexanizmi uch asosiy yo'nalishda rivojlantirilishi lozim. Bir yo'nalish ishlab chiqarish, qayta ishlash va logistika zanjirlarini yagona agrosanoat tizimi sifatida takomillashtirish bilan bog'liq. Yana bir yo'nalish davlat institutlari faoliyatini raqamli monitoring, aniq indikatorlar va ma'lumotga asoslangan qaror qabul qilish orqali kuchaytirishni talab etadi. Muhim yo'nalish esa aholining barcha qatlamlari uchun oziq-ovqat mahsulotlariga iqtisodiy kirish imkoniyatini saqlash, asosiy mahsulotlar narxini keskin tebranishlardan himoya qilish va ijtimoiy himoya mexanizmlarini oziq-ovqat siyosati bilan uyg'unlashtirishdir.

Oziq-ovqat xavfsizligi iqtisodiy barqarorlikning yakuniy natijasi emas, balki uni ta'minlovchi asosiy shartdir. Shu sababli O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash mexanizmi bozor tamoyillari, davlat boshqaruvi, ilmiy yondashuv, texnologik modernizatsiya va ijtimoiy mas'uliyat uyg'unligida takomillashtirilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ziyavitdinova N.M. Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirish. Iqtisodiyot fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Buxoro oziq-ovqat va yengil sanoat texnologiyasi instituti. Buxoro, 2006. 155 b.
2. Umarov I.Yu. Oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish. Andijon viloyati misolida. Iqtisodiyot fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Andijon mashinasozlik instituti. Andijon, 2009. 149 b.
3. Umarov I.Yu. Oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish istiqbollari. Monografiya. Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. 138 b.
4. Nabiyeva N.M. Mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va uning dolzarb masalalari // Qo'qon universiteti xabarnomasi. 2023. №8. B. 36-40.